

Лариса Нагорна

ФЕНОМЕН РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Перенесення дослідницької уваги у сферу просторових уявлень — прикметна ознака нашого часу, прямий результат впливу глобалізаційних процесів на структурування регіональних просторів і формування відповідних типів свідомості. З одного боку, сучасний рівень технологій і комунікацій робить світ єдиним і взаємозалежним, внаслідок чого роль національних держав має тенденцію до зменшення. З другого, в міру розмивання національних кордонів активізуються процеси регіоналізації й захисні стимули локалізму, що змушує фахівців говорити про «глоболокалізм» чи «глокалізацію». У таких умовах регіоналізм уже не виступає лише як антитеза територіальній цілісності чи соборності. Він набуває нових якостей, стає виявом прагнення регіонів до самодостатності й саморозвитку. Це актуалізує проблеми регіональної ідентичності, які привертають дедалі більшу увагу науковців в усьому світі. В Україні інтерес до них стимулюється незбігом

ціннісних і зовнішньополітичних орієнтацій по лінії «Захід — Схід», який під перами політиків і публіцистів часто набуває вигляду «розколу».

Проте, як це не дивно, проблеми територіальних ідентифікацій нечасто стають предметом спеціальних наукових досліджень. Здається, найбільшою мірою це стосується регіональних ідентичностей. Вдумливий дослідник українського регіоналізму А.Мальгін має рацію, коли пише, що «попри ту роль, яку відіграють регіоналізм і регіональні рухи в сучасному світі, ніхто з дослідників ще не пояснив дохідливо, що ж являє собою феномен регіональної ідентичності і в якому відношенні перебуває регіональна ідентичність до інших ідентичностей, насамперед — етнічної і національної»¹. Уявляється важливим не лише спробувати відповісти на питання, «чому так сталося», але й у бодай загальних рисах пролити світло на вироблений у руслі міждисциплінарності методологічний інструментарій, який дає змогу окреслити предметне поле досліджень вітчизняних регіональних ідентичностей.

Те, що рівень структуризації наукового знання про регіональну ідентичність сьогодні невисокий, пояснити неважко. Адже і регіоналізм, і ідентичність — поняття порівняно молоді, покликані до життя складними процесами переструктурування світу, що почалися у другій половині ХХ століття. Потрібен був винятковий збіг цілого ряду геополітичних, економічних, політичних, соціокультурних чинників, щоб диверсифікованість суспільств стала предметом пильної суспільної уваги, а проблеми влади й демократії виявилися поставленими в залежність від здатності еліт перемістити їх із загальнодержавного на регіональний рівень. А вироблення відповідного соціального самопочуття потребувало і певного часу, і неабияких додаткових зусиль.

Що ж до наукового дослідження регіональної специфічності як такої, то упродовж тривалого часу воно перебувало у силовому полі економоцентризму. З початку ХХ ст. монополію на право називатися «наукою про простір» намагалася закріпити за собою географія. Принаймні так визначав її сутність і завдання (на відміну від історії як «науки про час») А.Геттнер². Хорологічні (просторові) підходи, які протиставлялися хронологічним, були у своїй основі антропоцентричними. Але з середини ХХ ст. в системі географічних досліджень починає домінувати геосистемна парадигма з акцентом на аналізі територіально-виробничих комплексів. Антропоцентризм поступається місцем економоцентризмові.

Регіональна наука, що сформувалася у США в середині ХХ ст., фокусувала увагу майже виключно на проблемах розміщення продуктивних сил і міжрайонних зв'язках; в рамках «регіональної економіки» вибудовувала своє предметне поле і регіональна школа в СРСР, очолювана М.Баранським та М.Колосовським. Однак і в такому, далекому від політики, вигляді економічна географія в Радянському Союзі не мала шансів на спокійне існування: у найменшому інтересі до явищ регіоналізму Кремлю ввижались диссоціативні прояви («місництво»). У філософських просторово-часових конструкціях простору відводилася підпорядкована, другорядна роль.

Не пощастило, і не тільки на радянських теренах, також введеному ще у 1903 р. Г.Зіммеlem терміну «соціологія простору», як і запропонованому ним же методу диференціювання груп за просторовими ознаками. Якщо простір і ставав об'єктом дослідження, то розглядався переважно або як дистанція, або як форма, далеко не завжди заповнена і ще менше осмислена. Вихід за рамки «простору споглядання» ані Зіммеlem, ані його учнями не був здійснений, а можливість солідарності пов'язувалася не так із простором, як із «ґрунтом». Дещо далі пішла у цьому напрямі німецька школа ландшафтознавства (З.Пасарге, О.Шлютер), яка ввела в обіг поняття «культурного ландшафту», включивши в його зміст діяльність людини. Проте витіснення економцентризму антропоцентризмом відбувалося повільно, і територіально-просторові ідентичності ще довго не потрапляли у поле зору дослідників.

Післявоєнні реалії, зокрема спричинене війною загальне піднесення локальної самосвідомості, а також антиколоніальні рухи в країнах «третього світу», змусили науковців Заходу «прозріти». Той потік регіональних досліджень, яким позначені 60–70-ті рр., російський політолог А.Ландабасо порівнював із сонячним протуберанцем: в регіоналістських дослідженнях лейтмотивом стає осмислення загальних методологічних критеріїв, невід'ємною частиною науки про регіональну політику стали праці політологів і конфліктологів. Саме в цей час далеко не нова ідея «Сполучених Штатів Європи» була розглянута у контексті пошуку виходу з кризи національних держав. З'явилися нові регіональні «сюжети»: регіони і наддержавні відносини; регіони й інфрадержавні відносини; регіоналізм і націоналізм. Регіоналістика виразно виявила прагнення до того, щоб реально впливати на інтеграційний процес³.

У СРСР цей поворот навряд чи був належним чином оцінений; в усякому разі, аж до початку 90-х рр. помітного відходу від економцентризму в регіональних дослідженнях не простежувалося. Домінування відомчо-галузевого підходу, з одного боку, і панічний страх перед проявами сепаратизму й автаркії, з другого, блокували наукові дослідження просторової динаміки й регіональних політичних процесів. Про культурно-ментальні моделі сприйняття простору не доводиться й говорити: у системі радянських суспільних наук вони, здається, не цікавили нікого.

Лише розпад СРСР змусив науковців нових незалежних держав замислитися над місцем і роллю регіоналізму у дезінтеграційних процесах. Чому популярний термін «територія» раптом поступився місцем поняттю «простір»? Чому все ж це останнє поняття перебуває на маргінесі наукового знання? Чому суспільні науки, постійно відшукуючи відповіді на питання «що?» і «як?», майже не ставлять питання «де?», надзвичайно актуальне в епоху перекроювання кордонів? Одним з перших на весь зріст поставив ці питання російський дослідник О.Філіппов. Соціологія, доводив він, неможлива без соціології простору, а ця остання — без врахування того, як, завдяки яким чинникам людина починає відчувати просторову близькість. Солідаризуючись із Г.Зіммелем, автор наголошував на тому, що не географічні розміри території визначають обриси держав і регіонів, але ті психічні сили, які утримують разом населення таких областей. Окремі частини простору синтезуються душею, і саме створювані у такий спосіб членування і співпричетність мають суспільне значення. Філіппов, отже, впритул підійшов до розуміння вагомості регіональної ідентичності, хоч самого цього поняття уникав⁴.

У рамках «соціології регіону» (виниклої в СРСР як напрям досліджень ще у 70-х рр., але у той час невизнаної) велося упродовж 90-х рр. і осмислення явищ дезінтеграції й регіоналізації. Оскільки ці якісно нові явища у «прокрустове ложе» географічного й економічного детермінізму не вписувалися, з'явилася гостра необхідність у теоретико-методологічному осмисленні просторових відносин. Інституалізація соціології регіону ґрунтувалася на його розгляді як соціально-територіальної спільноти і являла собою теорію середнього рівня — самостійну галузь соціології, яка активно створювала власні методологічні прийоми наукового аналізу⁵. У цьому ж контексті слід розглядати і перші на пострадянському просторі спроби осмислення феномена регіональної самосвідомості і відповідної ідентичності⁶.

В Україні пріоритет у дослідженні політичної анатомії регіонів і динаміки соціокультурних орієнтацій у регіональному вимірі також належав соціологам. Починаючи з 1994 р., в країні здійснюються масштабні моніторингові дослідження тенденцій розвитку українського суспільства, в ході яких простежуються регіональні особливості політичної культури, тенденції етномовного розвитку, електоральні настрої, регіональні виміри зовнішньополітичних орієнтацій тощо. Праці Н.Паніної, Є.Головахи, М.Шульги, А.Ручки, В.Євтуха, Л.Ази, О.Вишняка, О.Стегнія, М.Чурилова, О.Резніка і багатьох інших представників вітчизняної соціологічної думки створили надійний фундамент для комплексного аналізу динаміки соціокультурних змін у регіонах і відповідних суспільних настроїв. Утім, самі ж соціологи визнають недостатність соціологічних методів для аналізу регіональної динаміки навіть не в розрізі адміністративних одиниць, але й у вимірі п'яти-шести електоральних регіонів: «вибірка 1800 респондентів дуже мала для коректного аналізу динаміки соціокультурних процесів у регіонах України». Вихід соціологи відшуковують на шляхах формування чотирирічних вторинних масивів інформації, які дають змогу підвищувати наповнюваність даних за регіонами (хоч і суттєво обмежують кількість часових зрізів аналізу)⁷.

Якщо ж говорити про спеціальний аналіз регіональної ідентичності, то тут можливості соціологів обмежені — адже соціологічні опитування рееструють у кращому разі самоідентифікації, а ідентичність — це феномен колективної свідомості. Значно більші евристичні можливості щодо аналізу форм групового самоусвідомлення мають історики й культурологи, оскільки ідентичності формуються на основі ментальних особливостей і традицій. І зовсім не випадково відхід регіоналістики від притаманного їй економосентризму й географічного детермінізму на пострадянському просторі відбувався в історико-культурологічному руслі. У другій половині 90-х рр. у Санкт-Петербурзькому університеті на базі постійно діючого семінару відбувалася концептуалізація історичної регіоналістики; запропонована в її рамках теорія топохронів та історико-культурних зон істотно розширила обрії регіонознавства. Свій подальший розвиток цей напрям дістав в Інституті слов'янознавства РАН. Тут його завдання сформульовано як «пізнання діалектики частини — цілого — цілісності стосовно розгортання історії у просторі». Інститут має активно діючу українську секцію⁸.

Активний пошук історико-культурних чинників регіоналізації вівся і в Україні; історична регіоналістика як науковий напрям набула концептуального оформлення на рубежі ХХ і ХХІ століть в Інституті історії України НАН України. У фокусі уваги тут перебувають центр-периферійні відносини, простежувані у всьому часовому діапазоні, доступному осмисленню, а також відповідні рефлексії суспільної думки. У цьому контексті у поле зору потрапляють і проблеми формування регіональної самосвідомості, але зв'язок території з «потокami світосприймання» простежується лише спорадично.

На основі сполучення політико-історичних та індивідуалізуючих географічних підходів зроблені перші кроки на шляху концептуалізації політичної регіоналістики — наукової субдисципліни, зосередженої на комплексному дослідженні окремо взятої території як політичної спільноти, структурних особливостей формування регіональних еліт, особливостей регіональної ідентичності і відповідних політичних субкультур, електоральної географії тощо. Територіальний вимір політики — головна тема наукових зацікавлень Т.Татаренко⁹. У контексті проблем соборності й регіоналізму чи не вперше порушив питання про необхідність спеціальних досліджень регіональної ідентичності А.Мальгін. Проте і досьогодні комплексні міждисциплінарні підходи до аналізу різноманітних явищ культурного регіоналізму й територіальної ідентичності залишають бажати кращого.

Цікавий методологічний ключ до дослідження особливостей регіонального світосприймання в Україні пропонує американський історик М.фон Гаген, відомий українському загалу як автор есе з провокативною назвою «Чи має Україна історію?» (1996). Сьогодні він доволі високо оцінює те, що дослідники України «викроїли для себе трохи автономного простору» і що кінець ХХ століття виявився часом швидкого розвитку регіональних студій (area studies), для яких Україна, маючи «декілька різних минувшин», є цікавим об'єктом. Певну складність автор вбачає у тому, що не одну, а кілька «історій» України не можна розглядати поза історичним простором її нинішніх сусідів — адже історія України є «невилучною частиною російської, польської, єврейської, литовської, турецької та інших історій».

Шукаючи відповідь на питання: «що робило історію України українською», М. фон Гаген пропонує концепт пограниччя як дослідницьку домінанту (хоч і розуміє, що трактування України

як пограниччя у частини дослідників викличе спротив). Усе ж він наполегливо доводить, що українську історію неможливо зрозуміти поза контекстом «виклику регіонів» та «багатоконфесійного і багатонаціонального характеру пограниччя», найяскравішим уособленням якого були козацтво і унійна (греко-католицька) церква. Вважаючи ідею багатонаціональності та багаторегіональності провідною ідеєю української історії, автор позиціонує себе як переконаний опонент її примордіалістських версій і пропонує розглядати історію України як своєрідний синтез історії регіонів, міст, етнічних спільнот, розмаїття релігійних та інтелектуальних традицій¹⁰.

Попри небезспірну (якщо говорити про дослідження усього українського геопростору) і аж ніяк не нову (згадаймо праці на цю тему В.Липинського, І.Мірчука, І.Лисяка-Рудницького, Я.Дашкевича) парадигму прикордоння, евристичний потенціал підходів М.фон Гагена слід визнати високим. Адже історія прикордоння (Borderlands History) стала нині одним з модних і успішних напрямів регіональної історії (а водночас і політології) у багатьох країнах. Приміром, концепт «поділеної спадщини Західної півкулі» проклав шлях до мультидисциплінарних досліджень контактних етнічних зон і зон прикордоння у США. Вважається, що дослідницьке поле історії прикордонних областей — своєрідна лабораторія для мультикультуралізму, а «культурні зіткнення» у зоні прикордоння — це саме те, що постійно «іскрить» і створює «високу температуру»¹¹. Американський історик В.Сандерленд вдало застосував концепцію «фронтиру» для порівняння процесів колонізації американського Заходу і степових просторів Московії і Російської імперії¹².

М. фон Гаген має рацію і в іншому: аналіз цілісності неможливий, доки до кінця не прояснена роль частин. І це стосується, зрозуміло, не тільки і не стільки історичних сюжетів. Політична палітра України у науковому викладі ризикує надовго лишитися «однотонною», якщо відчутні прогалини у просторовому вимірі «нематеріальних» сфер людського життя не будуть адекватно заповнені.

Сучасні вітчизняні підходи до дослідження свідомісних конструктів, у тому числі й процесів регіональної ідентифікації, формуються під потужним впливом західної політичної думки, насамперед того масиву видань 70–80-х рр., який із зрозумілих причин був малодоступним радянському науковому загалу. Особливо відчутним виявився вплив на політологію і соціальну психологію

кількох різновидів перцепціонізму (від лат. *perceptio* — сприйняття), які зосереджували увагу на ментальних характеристиках середовища і геокультурних мегатрендах, наголошуючи водночас на необхідності вивчення усієї сукупності уявлень, що побутують у даному середовищі — як раціональних, так і ірраціональних. Відтоді територіальна ідентичність виступає як цінність, що піддається оціночним вимірам. Її дослідження ведеться переважно засобами політології, культурології, соціальної психології, географії культури із застосуванням біхевіоріалістського, соціокультурного, дискурсивного підходів.

Надзвичайно популярний у 60–70-х рр. минулого століття біхевіоріалістський підхід забезпечив доповнення нормативно-юридичного світу політики «людським чинником»: аналізом почуттів, пристрастей, моделей самовизначення. На цій основі вдалося забезпечити продуктивні міждисциплінарні зв'язки політичних наук із культурною антропологією, соціологією, культурологією та іншими сферами соціогуманітаристики. І хоч невдовзі позиції біхевіоріалізму істотно похитнулися під тиском методів системного аналізу, цей підхід зберігає і сьогодні свої позиції у вигляді «постбіхевіоріалізму», «необіхевіоріалізму» тощо. При цьому саме аналіз політичної поведінки і її модифікацій (із політичним відчуженням включно) забезпечує йому довготривалу перспективу.

Соціокультурний підхід для аналізу ідентичностей виявився найбільш універсальним: на основі категорії соціокультурності вдалося вибудувати міцний каркас для аналізу соціокультурних процесів і явищ, відповідних кодів, зв'язків, ідентифікацій тощо. Класична праця Е.Сміта про національну ідентичність відкрила шлях до дослідження усієї сукупності явищ, що становлять орієнтаційну сферу політики. Не менш продуктивними виявилися ідеї Б.Андерсона про націю як уявлену спільноту, а також міркування У.Коннора про роль міфу та історичної пам'яті у формуванні національної самосвідомості. В.Соллорзу вдалося через гру слів (англійською мовою *походження* звучить як *descent*, а *згода* як *consent*) передати взаємодію двох моделей самоідентифікації — через походження і через вільний вибір. Відштовхуючись від ідей Соллорза, Д.Голлінджер запропонував психологічний підхід до розгляду ідентичностей, доводячи, що термін «приєднання» (*affiliation*) міг би бути більш придатним для передачі того стану умовної співпричетності, який зазвичай передається розмитим поняттям «ідентичність»¹³.

На основі розгляду соціального і культурного у їх напруженому співвіднесенні і латентній суперечливості вдалося нарешті вивести регіоналістику на доволі високий рівень міждисциплінарності. Пріоритет у його забезпеченні належав інтерпретативній парадигмі, запропонованій символічним інтеракціонізмом (Дж.Мід, Е.Гофман, П.Бергер). У руслі модернізму найбільш істотне просування у цьому напрямі пов'язують із діяльнісно-активістським підходом (Е.Гідденс, П.Бурдьє, Дж.Александр, П.Штомпка), орієнтованим на дослідження нелінійності соціальних процесів, біфуркацій, культурних травм. Структурно-функціональний підхід, започаткований Т.Парсонсом та Р.Мертоном, відкрив шлях до аналізу явищ соціальної аномії, порушень системної рівноваги, дисфункцій, що можуть виникати на ґрунті незбігу ціннісних орієнтацій, нераціонального розподілу суспільних ролей.

Осмислення пострадянських реалій у контексті цих різноспрямованих підходів, зрештою, забезпечило просування політології від спрощених «транзитологічних» парадигм до розуміння важливості саме тих процесів і явищ, які виходять поза рамки лінійних уявлень і узагальнених схем. Продуктивним виявився специфічний інтерес до т.зв. гібридних режимів, «безформного плюралізму», «маятникової динаміки». Доволі розпливчатий концепт консолідації змінюється більш чіткими і водночас обережнішими парадигмами «рівноваги» («еквілібріуму») з особливим акцентом на «спадщині минулого». Використовуючи запропоновані ще у 80-х рр. підходи Г.Кітчела, сучасна політична наука саме цю спадщину вважає «точкою відліку» різних траєкторій змін політичних режимів і вихідним елементом структури політичних можливостей¹⁴. Активно досліджується вплив на самопочуття соціумів як екзогенних (динаміка зовнішнього середовища), так і ендогенних (наступність і змінність інститутів і політичних акторів) чинників. У фокусі постійної уваги перебуває констеляція різних функцій еліт і відносини між ними.

Характерною прикметою сучасності став підвищений інтерес до просторового моделювання електоральних настроїв, а, отже, і до електоральної географії як такої. Аналізуючи регіональні симпатії виборців, фахівці реєструють зменшення евристичного потенціалу теорій раціонального вибору — в умовах плюралізму думок і багатопартійності пересічному громадянину важко визначитися зі своїми політичними уподобаннями. Т. зв. векторні моделі (*directional models*) виходять з вірогідності вибору між двома

протилежними альтернативами і можуть ефективно «працювати» в українських умовах. Методологічну основу таких моделей становлять ідеї С. Ліпсета та С. Роккана щодо наявних у суспільстві ліній розмежувань і врахування в політиці їхньої конфліктогенності (cleavage orientated politics). З'явилося і чимало комбінованих просторових моделей, що сполучають елементи класичного і «векторного» підходів. При аналізі електоральних симпатій враховується і т.зв. стратегічний компонент: виборець часто голосує не за найбільш симпатичну йому політичну силу, а за ту, яка має найбільше шансів на перемогу («щоб голос не пропав»). Для оцінки такої поведінки політологами введений термін «електоральний гамбіт»¹⁵.

Нового дихання набули останнім часом і підходи Р.Патнема та його колег, базовані на аналізі «соціального капіталу»¹⁶. Досліджуючи ступінь активності регіональних еліт в Італії, Патнем запропонував власну систему таких соціальних індикаторів, які піддавалися формалізації й зіставленню. Йдеться про своєрідні індекси громадянськості, довіри до владних інститутів, виборчої активності тощо, які нині усталилися у дослідженнях політичної культури, у тому числі й української.

Великою мірою дослідження регіональних ідентичностей стимлюють новітні здобутки соціології, зокрема ті, що відштовхуються від поглядів на регіон не лише як на територію проживання, але й як на ідею організації простору, що зумовлює той чи інший тип соціальної дії. Помітний вплив на розвиток просторової соціології справили ідеї Т.Парсонса про регіон як інтегративне ядро соціальної системи, а також теорії комунікативної дії Ю.Габермаса — з цікавим баченням джерел відтворення життєвого світу людини через процеси культурної взаємодії, соціальної інтеграції й соціалізації. Цінними у методологічному відношенні виявилися й запропоновані С. Рокканом, Дж.Фрідманом та І.Валерстайном погляди на відносини між центром і регіонами як на форму територіальної нерівності, що відтворює ієрархічні відносини панування й підкорення.

Російські соціологи останнім часом віддають перевагу розглядові відносин між центром і регіонами як варіанту соціальної комунікації, соціальної дії. При цьому використовується системно-типологічний метод, що виходить із бачення регіону як особливого культурного і суспільно-історичного типу, локального хронотопу, якому притаманні як внутрішня самодостатність і цілісність,

так і різнорівнева багатосферичність, широка гама культурних традицій і практик. Розуміння взаємодії між регіонами й центром як «цілераціональної комунікації» розглядається як основа для адекватної типологізації регіонів і для пояснення видозмін у системі центр-периферійних відносин¹⁷.

Найбільш продуктивними для аналізу регіональної ідентичності можуть бути підходи, запропоновані в рамках культурної соціології, яка фокусує увагу на значеннях культурних кодів та наративів суспільного життя. За Дж.Александром, культурне та громадське життя суспільства можна представити як мережу взаємопов'язаних бінарних відносин, внутрішньо антагоністичних за самою своєю природою. У процесі спроб політичних акторів втілити нормативні ідеали громадянського суспільства замість суспільної рівноваги здебільшого виникає ефект, який Ю.Габермас називає суперечністю між нормативністю (normativity) і фактичністю (facticity). Нормативні смисли добра і зла, справедливого й несправедливого, прийняттого й неприйняттого можуть істотно різнитися, і саме цей конфлікт між бінарними культурними символами здатен підживлювати внутрішню динаміку системи. «Культурні війни» (а саме такої форми часто набувають публічні репрезентації культурних відмінностей у постмодерних соціумах), маючи виразні ознаки театральності, ритуалізації, візуалізації, відзначаються водночас високим ступенем соціального драматизму.

Така бінарна матриця, як переконливо доведено вітчизняними соціологами, виявляється цілком придатною і для аналізу сучасних українських реалій. За В.Степаненком, ритуальні процедури та механізми взаємодії бінарних символів і дискурсів у межах однієї культурної системи були наочно представлені у публічних маніфестаціях «помаранчевої революції» 2004 р. «Мобілізаційна ідеологія революції активно використовувала дискурс «очищення» суспільства та влади від олігархічного, бандитського, корупційного тощо «забруднення», яке до того ж персоніфікувалось у масовій свідомості з «кримінальним» (тобто «не чистим», «не добросчесним» тощо) минулим одного з кандидатів»¹⁸. У дещо приглушеному вигляді ці ж ознаки агональності були присутні і в дискурсах періоду політичної кризи 2007 р.

Інтерес до культурних чинників регіоналізму стимулюється здобутками сучасної символічної (культурної) антропології, у фокусі зацікавлень якої — проблеми менталітету, етосу, цінностей, символів, культурних ландшафтів. Актуалізація ментальної

проблематики зумовлюється тим, що менталітету притаманна певна історична й соціальна стійкість, глибоко пов'язана з історичним досвідом людей і їхньою генетичною пам'яттю. Багато з тих ментальних традицій, які закорінені в далекому минулому, дістають «друге дихання» у наш час, конкуруючи у символічній сфері з модерними тенденціями. Своєрідне «напластування епох» здатні відбивати й культурні ландшафти.

На стику географії, культурології та філософії свою «наукову нішу» відшукує геофілософія, зосереджена переважно на аналізі феноменології географічних образів. Географічний простір розглядається як тотально-ментальний і водночас як створюваний за допомогою уяви архетип. Простеження того, як узагальнені макрогографічні образи здатні «заміщувати» собою реальні географічні простори і як потім синтетичні образи культурних ландшафтів певних місцевостей тиснуть на суспільну свідомість і можуть продукувати нові уявні конструкти, належить до числа захоплюючих дослідницьких завдань. Переосмислена у такий спосіб культурна географія має власну топологію — із відповідною системою ментально-географічного картографування. Традиційний погляд на географічний простір як фон або декорацію для культурних об'єктів поступається місцем баченню простору як органічної частини культурного ландшафту і водночас як своєрідного рухомого кордону. Зрештою, поняття «простір» заміщується більш точним і ширшим за змістом — «просторовість». У цей термін вкладається не сам лише простір, але й його мислеобраз, і саме цей останній найчастіше виступає у ролі ідентифікатора.

Російський філософ і культуролог Д.Замятін звертає увагу на особливості тих географічних образів, які формуються у сфері політики. Завдяки певному схематизму політичного типу мислення вони є досить простими, чіткими, опуклими. Але, складаючись у розгалужену, а інколи й ієрархізовану систему, ці образи здатні вбирати у себе різномірні, часто суперечливі уявлення і тому підвладні географічним маніпуляціям. Кожна нова форма політичної організації, як правило, пропонує власну систему просторово-часових уявлень і нових образів-архетипів. Створюються, отже, «картоїдні» географічні образи, які в сумі формують умовний рельєф геополітичної динаміки. А вже на цьому фундаменті вибудовуються різні гео економічні простори¹⁹.

Територія, «земля», отже, може розглядатися як філософське й онтологічне поняття, що характеризує поміж іншим і стан

національної свідомості. Ландшафт у даному випадку виступає як символ належності до певної культурної традиції, як тло, на яке «перенесено всі почуття й смисли кожного індивідуального життя»²⁰. Процес осягнення культурних, ідеологічних, політичних контекстів і смислів, які визначають специфічну ауру того чи іншого регіону на певному історичному етапі, простежує регіональна герменевтика (термін В.Каганського), а взаємовпливи регіональних і етнічних проблем — етнорегіоналістика. У руслі постнекласичної методології (тоталогії) запропоноване вивчення усіх просторових і часових варіацій суспільних процесів як форми творення нових ідентичностей, а кожного місця (топосу) як сфери культурних впливів, трансляції, акультурації тощо²¹.

Під впливом різнобарвних інтеграційних і диверсифікуючих процесів, що відбуваються в сучасному світі, формується ідейний неокосмополітизм, який називають ще монгрелізмом (від *mongrels* — змішування, гібридність, креолізація). Дехто з політологів пише про цей феномен як про свідчення «переваг багатоманітності» культур та ідеологій. Усяке прагнення до гомогенності, етнічної і культурної «чистоти» розглядається при цьому як не лише нереалістичне, але й згубне.

Не меншою мірою інтерес до «культурного регіоналізму» підживлюють реалії сучасного інформаційного суспільства, зокрема, усвідомлення того, що світ структурують не тільки і не стільки території, скільки інформаційний, освітній, культурний простір. Глобалізаційним процесам, які стають всеохопними, протистоїть виразна тенденція до своєрідної диверсифікації — чіткого окреслення власного культурного простору і спроб захистити його від натиску стандартизації. При цьому культурно-ціннісні параметри, які об'єднують локальну спільноту, здатні виступати не тільки як маркер, але й як ресурс. Саме на такій основі вибудовуються нові моделі регіоналізму, які не становлять загрози для територіальної цілісності, але потребують уважного до себе ставлення з боку владних структур і громадянського суспільства.

Сучасну регіональну аналітику не можна розглядати поза тиском на неї ситуації Постмодерну — із притаманною постмодерністському мисленню розкутістю суджень, розмаїттям парадигм, відмовою від пієтету перед науковими авторитетами. Розширення простору уяви, нелінійні параметри мислення впливають навіть на тих дослідників, які ставляться до постмодернізму негативно. Адже стає дедалі очевиднішим, що парадигми лінійності і руху

«по висхідній» не витримують випробування реаліями нестабільності, нерівноважності, дивергентних культурних процесів.

Українським інтелектуалам, що зіткнулися з проблемою «відкотів» на власному досвіді, належить виробити власний модуль реагування на ситуацію перманентної нестабільності із притаманними їй флуктуаціями й біфуркаціями. Високий ступінь поляризації суспільних настроїв у регіональному вимірі диктує, зокрема, необхідність уважного вивчення усіх чинників сегментованості соціуму, насамперед ієрархії групових інтересів, регіонального корпоративізму, мовних пріоритетів та електоральних симпатій. Проте до вироблення сталої традиції постійного, в режимі моніторингу дослідження регіональної ідентичності нам, очевидно, доведеться пройти чималий шлях. Адже наукові дослідження регіональної ідентичності в Україні почалися порівняно недавно, лише із здобуттям незалежності. Нові підходи до аналізу мультикультуральності, «культурної гетерогенності», толерантності до інакшості утверджуються в українському науковому й політичному дискурсах надто повільно.

Необхідність дослідження у регіональному вимірі психокультурних і лінгвокультурних параметрів світобачення зближує сферу інтересів регіоналістики із завданнями лінгвокультурології, антропологічної лінгвістики, етнопсихолінгвістики. Певний простір для просування вперед у цьому напрямі створюють напрацювання львівських вчених — на основі нового наукового напрямку, що сформувався в Інституті регіональних досліджень НАН України. Екогомологія покликана адекватно відобразити органічну єдність людини з природним довкіллям — на основі дослідження таких мінливих субстанцій, як біологічно-фізіологічна енергія, душа і дух. Увагою до внутрішнього світу людини у його органічному зв'язку зі станом навколишнього середовища екогомологія відмежовує себе від концепцій сталого розвитку, які також акцентують увагу на впливі довкілля на регіональну ідентичність.

Не абстрагуючись від національних і етнокультурних барв життя, екогомологія зосереджується на взаємовпливі і взаємообумовленості особливостей господарських традицій, соціальної психології населення із природним середовищем існування людини. Методологічно вона базується на осмисленні глобальних органічних зв'язків між людиною й довкіллям, яке зазнає деформацій під антропогенно-техногенним впливом і впливає на фізичний і психічний розвиток особи²². У сферу політики молодий науковий напрям

поки що не заглиблюється. А саме на цьому шляху відкриваються справді неозорі можливості для проникнення у духовний світ людини і аналізу тих регіональних «несумісностей», які становлять для України рівною мірою і політичну, й економічну проблему.

Що ж до політології, то її інтерес до проблем регіональної ідентичності (як, до речі, і до всієї орієнтаційної сфери політики) поки що невисокий. Більш-менш ґрунтовно висвітлюється лише етнічна специфічність регіонів і динаміка демографічних змін²³. Значно менше уваги приділяється відносинам по лінії «центр — регіон» і їх відображенню в суспільній свідомості. Після 1994 р., коли було проведено представницьку конференцію з цієї проблеми²⁴, інтерес до цих граней регіональної ідентичності помітно знизився. А тим часом нові явища у сфері політичних відносин (тінізація, клановість, клієнт-патрональність), безумовно, потребують аналізу саме в регіональному вимірі. Автор сподівається, що ці та інші сюжети зацікавлять читача у монографії про регіональну ідентичність, яка готується до друку.

¹ Мальгин А. Украина: соборность и регионализм. — Симферополь, 2005. — С. 199–200.

² Геттнер А. География, ее история, сущность и методы. — Ленинград, 1930.

³ Див.: Ландабасо А.И. Теория регионалистики: европейский опыт исследования — Регионы и регионализм в странах Запада и России. — М., 2001. — С. 87–96.

⁴ Филиппов А. Социология пространства: общий замысел и классическая разработка проблемы // <http://www.ruthenia.ru/logos/number/20002/09.html>

⁵ Див., напр.: Доленко Д.В. Территориальное устройство общества: социально-политический анализ. — Саранск, 1993; Кахаров А.Г. Социология регионов. — М., 1996; Рязанцев И.П. Социально-экономические отношения «регион — центр»: теория, методология, анализ. — М., 1998; Орешина М.А. Россия региональная: теоретико-методологические аспекты изучения. — М., 2000; Аванесова Г.А., Астафьева О.Н. Социально-культурное развитие российских регионов: механизмы самоорганизации и региональная политика. — М., 2001.

⁶ Региональное самосознание как фактор формирования политической культуры в России. — М., 1999.

⁷ Вишняк О.І. Соціокультурна динаміка політичних регіонів України. Соціологічний моніторинг: 1994–2006. — К., 2006. — С. 17.

⁸ Горизонтов Л. Украина в зеркале регионалистики // Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе. — М., 2005. — С. 3.

⁹ Татаренко Т. Регіональний фактор у політичному житті України (політико-правові аспекти) — К., 2005.

¹⁰ Гаген фон М. Повертаючись до історій України // Критика. — 2007. — Ч. 6. — С. 11–15.

¹¹ Hurtado A.L. The Spanish Borderlands // <http://www.oah.org/pubs/magazine/Latinos/hurtado.html>

¹² Sunderland W. Faming the Wild Field. — New York, 2004.

¹³ Див. Висоцька Н. Конститування ідентичності в полікультурному просторі як об'єкт теоретичної рефлексії // Україна: проблема ідентичності: людина, економіка, суспільство. — К., 2003. — С. 29–30.

¹⁴ Див.: Гельман В.Я. Из огня да в полымя? Динамика постсоветских режимов в сравнительной перспективе // Полис. — 2007. — № 2. — С. 81–84.

¹⁵ Ахременко А.С. Пространственное моделирование электорального выбора: развитие, современные проблемы и перспективы // Полис. — 2007. — № 2. — С. 169–171.

¹⁶ Патнам Р.Д. та ін. Творення демократії: традиції громадської активності в сучасній Італії. — К., 2001.

¹⁷ Рязанцев И.П. Социология региона как теория среднего уровня: к постановке проблемы // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. — 2006. — № 3. — С. 39–55.

¹⁸ Степаненко В. Громадянське суспільство як дискурс та соціальний нормативний порядок у соціології Джефрі Александера // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2006. — № 2. — С. 7–10.

¹⁹ Замятин Д.Н. Феноменология географических образов // http://www.ruthenia.ru/logos/kofr/2000/2000_06.htm

²⁰ Проблеми теорії ментальності / За ред.М.Поповича — К., 2006. — С. 73.

²¹ Кизима В. Культурологія і сучасна методологія гуманітарного пізнання // Вісник НАН України. — 2001. — № 5. — С. 18–21.

²² Регіональна політика та механізми її реалізації. — К., 2003. — С. 26–27.

²³ Майборода О. Етнополітична ситуація в Україні: регіональний вимір // Сприяння поширенню толерантності в поліетнічному суспільстві. — К., 2002. — С. 9–40; Галенко О. Етнополітичний регіоналізм в сучасній Україні // Наукові записки ІПіЕНД. — Вип. 19. — К., 2002. — С. 30–72; Устименко В. Етнополітичні процеси: стан та особливості їх прояву в регіональному розрізі // Там само. — С. 73–118; Котигоренко В., Панчук М. Проблеми адміністративно-територіального устрою у контексті особливостей етнопілітичного розвитку регіонів // Там само. — С. 192–218.

²⁴ Регіональна політика в Україні: концептуальні засади, історія, перспективи. — К., 1995.